

KARACADAĞ SUFİLERİ VE ŞAH İSMAİL HATAYI'NIN TALİPLERİ

The Sufis of Karacadağ and The Followers of Shah Ismail Hatayi

Die Sufis von Karacadağ und die Anhänger von Schah Ismail Khatai

Farman OMID *

Bir devletin oluşum sürecini daha iyi anlamak için, o devletin kurucusunun iktidarı ele geçirme yönteminin analiz edilmesi ve bu yöntemlerin sonuçlarının değerlendirilmesi hem önemli hem de zorunludur. Safevi Devleti de bu durumdan istisna değildir. Zira Safeviler, başlangıçta bir tasavvufî hareket olarak bir dergâh etrafında teşekkül etmiş, yaklaşık iki asır boyunca faaliyet alanını genişleterek nihayetinde bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmayı başarmıştır. Nitekim bu süreç içerisinde ve özellikle kuruluş aşamasında teşekkülünde rol oynayan kitleleri tanımak gerekmektedir. Bu vesile ile söz konusu devletin özellikle oluşum aşamasındaki özellikleri ve mahiyeti açıklığa kavuşabilir.

N
Ö

Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, Karacadağ bölgesinde yerleşmiş sufilerin ve bu sufilerin I. Şah İsmail'in Safevi Devleti'ni kurma sürecindeki rollerini incelemektir. Safevi dönemiyle ilgili yapılan araştırmalarda genellikle sadece Kızılbaş ve Talış oymakları ile birlikte anılan Karacadağ Sufilerinin, devletin yükselişindeki etkileri üzerine şimdiye kadar dertaylı bir araştırma yapılmamıştır. Bu nedenle bu yazı, önemli ve yenilikçi bir nitelik taşımaktadır.

Bu çalışmada, telif eserler, arşiv belgeleri ve saha çalışmalarından elde edilen bilgilerden yararlanılarak birinci el kaynak ve belgelerde dağınık halde bulunan veriler derlenmiş ve nitelemeli-analitik bir yöntemle incelenmeye

* Araştırmacı, Yazar, fermanomid@yahoo.com.

çalışılmıştır. İncelemelerin sonucunda elde edilen bulgular, Anadolu Türkmenleri gibi Karacadağ Sufilerinin de Safevi Tarikatı'nın en eski müritlerinden olduklarını, Şah İsmail ve babalarını çeşitli şekillerde desteklediklerini ve devletin kurulmasından sonra bile Safevi şahlarına sadakatle hizmet etmeye devam ettiklerini göstermektedir. Öyle görünüyor ki Karacadağ'ın coğrafi alanının küçüklüğü ve Anadolu Kızılbaş boylarından müteşekkil yoğun nüfusa kıyasla bu bölgenin nüfusunun az olması Safevi Devleti'nin ortaya çıkışındaki rollerinin silik görülmesine ve hatta göz ardı edilmesine neden olmuştur.

İncelemede, belirtilen eksiklik giderilmeye çalışılırken aynı zamanda hâlen ilgili bölgede yaşayan Türkmenlerin inanç özellikleri tespit edilecek ve bu vesileyle Safevi Devleti'nin kurulmasına yardım etmelerinin temelinde yatan inançsal sebepler ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karadağlı, Safaviye, Şamlu, Şah İsmail, Halife, Sufi, Karacadağ.

ABSTRACT

To better understand the formation process of a state, it is both important and necessary to analyze the methods the founder of that state used to seize power and to evaluate the outcomes of these methods. The Safavid State is no exception to this. The Safavids initially formed around a Sufi order as a mystical movement, and after almost two centuries of expanding their activity, they ultimately succeeded in emerging as a state on the historical stage. Indeed, it is essential to recognize the groups involved in the formation process, especially during its establishment. This will help clarify the characteristics and nature of the state during its formative stage.

In this context, the main aim of this study is to examine the role of the Sufis settled in the Karacadağ region and their involvement in the process of Shah Ismail I's establishment of the Safavid State. Research related to the Safavid period generally mentions the Karacadağ Sufis alongside the Kızılbaş and Talish tribes, but no detailed study has been conducted so far on their influence in the rise of the state. Therefore, this article carries significant and innovative importance.

In this study, information obtained from primary sources, archival documents, and fieldwork is utilized to gather scattered data and analyzed using a qualitative-analytic method. The findings reveal that, like the Anatolian Turkmens, the Karacadağ Sufis were among the earliest disciples of the Safavi Order. They supported Shah Ismail and his father in various ways and continued to serve the Safavid kings with loyalty even after the establishment of the state. It seems that the small geographical size of the Karacadağ region and its relatively low population compared to the densely populated Anatolian Kızılbaş tribes led to the overshadowing or even neglect of their role in the emergence of the Safavid State.

While addressing this gap in the research, the study will also identify the religious characteristics of the Turkmens still living in the region and reveal the underlying religious reasons for their assistance in the establishment of the Safavid State.

Keywords: Karadağlı, Safaviye, Şamlu, Shah Ismail, Caliph, Sufi, Karacadağ.

ZUSAMMENFASSUNG

Um die Entstehung eines Staates besser zu verstehen, gilt es, die Methode zu analysieren, mit der der Gründer dieses Staates seine Macht erlangte, und die daraus resultierenden Zusammenhänge zu erkennen. Auch der Safawidenstaat bildet hierbei keine Ausnahme. Denn dieser Staat entstand zunächst als eine mystische Bewegung, die sich um eine Tekke formierte, und trat erst nach einer etwa zweihundertjährigen Ausweitung seines Wirkungsfeldes als Staat auf die historische Bühne. Eine Kenntnis der Gemeinschaften, die in diesem Prozess, insbesondere bei der Gründung, eine Rolle gespielt haben, ist daher unerlässlich. Nur so lassen sich die Eigenschaften und die Natur dieses Staates, insbesondere in seiner Gründungsphase, verstehen.

Das Hauptziel dieser Studie besteht daher darin, die Rolle der in der Region Karacadağ ansässigen Sufis in der Gründungsphase des Safawidenstaates durch Schah Ismail I. zu analysieren. In der bisherigen Forschung zur Safawiden-Ära wurden die Sufis von Karacadağ zwar immer wieder neben den Kizilbasch und Talyisch erwähnt, ihre Rolle im Aufstieg des Safawiden-Staates wurde dabei jedoch nie eingehend untersucht. Darin liegen die Bedeutung und die neue Perspektive dieses Beitrags.

Die Studie beruht auf einem qualitativ-analytischem Ansatz. Sie stützt sich einerseits auf Originalschriften, Archivdokumente und Feldforschungsdaten und trägt andererseits in Primärquellen und Dokumenten verstreut vorhandene Informationen zusammen. Die Ergebnisse zeigen, dass die Karacadağ-Sufis, ähnlich wie die anatolischen Turkmenen, zu den ältesten Anhängern des Safawiden-Ordens gehörten, Schah Ismail und seine Babas in verschiedener Weise unterstützten und auch nach der Gründung des Staates den Safawiden-Herrschern weiterhin loyal dienten. Es scheint, dass die geringe geografische Größe von Karacadağ sowie die im Vergleich zu den Kizilbasch-Stämmen Anatoliens geringere Bevölkerungsdichte der Region dazu geführt hat, dass ihre Rolle beim Aufstieg des Safawidenstaates übersehen oder als unbedeutend angesehen wurde.

Diese Studie versucht, diese Lücke zu schließen, indem sie zugleich die Glaubensmerkmale der in der Region lebenden turkmenischen Gemeinschaften aufzeigt. So werden auch die religiösen Gründe erkennbar, die ihre Unterstützung bei der Gründung des Safawidenstaates untermauerten.

Schlüsselwörter: Karadağlu, Safawiyya, Schamlu, Schah Ismail, Kalif, Sufi, Karacadağ.

Giriş

Kuşkusuz, Anadolu'da yaşayan Türkmen boyları (Kızılbaşlar) olmaksızın Safevi Devleti'nin oluşumu ve gelişimi gerçekleşemezdi. Bu konunun etkisi o denli büyüktür ki zaman zaman bu sürece etki eden diğer faktörler gözden kaçırılmaktadır. Oysa ki İran coğrafi bölgesindeki bazı diğer gruplar da Safevi hanedanının temellerinin sağlamlaştırılmasında ve Safevilerin ve I. Şah İsmail'in iktidara gelmesinde önemli ve değerli bir rol oynamışlardır. Bu gruplar içinde Karacadağ yöresinde yaşayan "Karacadağ Sufileri" olarak bilinen Türkmen boylarına değinmek gerekir.

Tarihsel kaynaklar, Şah İsmail'in yanı sıra babası Şeyh Haydar ve dedesi Şeyh Cüneyd'in İran'daki yandaş ve müritlerinin Anadolu'ya kıyasla az olduğunu göstermektedir. Bu husus, İran'ın -bu çalışmada değinilmesi mümkün olmayan- o zamandaki siyasi, sosyal ve kültürel faktörlerden ve koşullarından kaynaklanmaktadır. Bu durumda Safevi şeyhlerinin saflarında Anadolu Türkmenleriyle birlikte Karacadağlı mutasavvıfların da varlığına tanık olunmaktadır.

Tarihsel raporlar, Safevi hükûmetinin iktidara gelmesinde bu Sufi grubunun etkin rolü olduğunu göstermektedir. Ancak ne yazık ki bugüne kadar bu grup, araştırmacıların ilgisini çekmemiş ve kaynaklarda Anadolu Türkmenleri ve Talışlarla birlikte sadece yüzeysel bir şekilde isimlerinin anılmasıyla yetinilmiştir. Bu bağlamda, az ve dağınık olan birinci elden tarihi kaynaklardaki bilgilerin yanı sıra günümüze ulaşan belgelerden de yararlanarak Karacadağ Sufilerinin ve onların Şah İsmail'i destekleme sürecindeki rolleri ile Safevi Devleti'nin ortaya çıkışındaki etkilerini tanımayaya yönelik küçük bir adım atmamız hedeflenmektedir.

Keleyber'de¹ yaşayan Şamlu eli (aşireti), Şah İsmail'in Karacadağ bölgesindeki müritleri, bu makalede yer yer değinilecek olan en önemli grubudur. Aradan geçen zaman ile bölgedeki siyasi ve kültürel değişikliklere rağmen tasavvuf inancına olan bağlılık ve Türkmen Ehl-i Hak olarak bilinen Keleyber'de iskân edilen Şamlu boyunun durumu, halen dikkat çekici ve önemli bir konu olarak öne çıkmaktadır. Karacadağ aşiretlerinin Safevi hareketine yönelişinin kökenleri ile bu harekete etki eden kültürel, sosyal ve politik zeminlerin incelenmesi, aynı zamanda Safevi döneminden sonraki gelişmelerinin araştırılması, gelecekteki çalışmalarda ele alınması gereken değerli konular arasında yer almaktadır.

1 Doğu Azerbaycan Eyaletine bağlı ilçelerden biridir. Eyaletin merkezi olan Tebriz'in 210 km uzaklığında ve Tebriz ile Erdebil Eyaleti arasında bulunmaktadır.

Karacadağ Yöresinin Coğrafi ve İklimsel Konumu

Karadağ (Karacadağ), İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletine bağlıdır. Bu bölge, güneyden Heris ilçesi, güneydoğu ve doğudan Meşkinşehr, doğu ve kuzeydoğudan Muğan ilçesi, kuzeyden Aras Nehri, kuzeybatıdan ve batıdan Merend ilçesi ve Culfa şehri ile batı ve güneybatıdan ise Tebriz şehri ile sınırlanmıştır. Karadağ'ın bu stratejik konumu, onu hem coğrafi hem de kültürel açıdan önemli bir merkez haline getirmektedir (Hafizzade, 2017: 27).

Karadağ Sıradağları, Kafkas Dağları'nın bir uzantısı olarak, İran ve Türkiye sınırları içinde Ağrı Dağları'ndan başlayarak doğuda Talış Dağları'na kadar uzanan ve tahmini olarak 200 km uzunluğunda bir dağ silsilesidir. Bu silsile, genelde doğu-batı yönünde uzanır. Kuzey yamaçları ormanlar ve yeşil meralar ile kaplı olan Karadağ Sıradağları'nın güney yamaçları ise çoğunlukla mera ve çayırıklarla bezelidir. Bölge, zengin doğasıyla izleyenlere muhteşem manzaralar sunmaktadır.

Aras Nehri ve vadisi, Karadağ ve Karabağ Dağları arasındaki siyasi sınırı oluştururken Dererud Nehri ise Salavat Dağı ile Karabağ arasındaki sınır olarak kabul edilir (Karasu, Eher Nehri'ne katıldıktan sonra Dererud aracılığıyla Aras Nehri'ne kavuşur).

Karacadağ Adının Kökeni

Tarihî kaynaklarda Safeviler döneminden önce bu bölge için “Karadağ” olarak bir atıf yapılmamaktadır. Bunun nedeni, söz konusu dönemlerde bu alanın Merend, Pişkin ve Tebriz “tümen”lerine bağlı olması ve bu idari birimler arasında siyasi veya idari bir bağlantının bulunmamasıdır. Dolayısıyla, bu dönemlerde bölge, mevcut adlandırmalarla değil, bağlı olduğu tümenlerin isimleriyle anılmıştır. Ancak Safeviler döneminden itibaren tarihî kaynaklarda bu bölge Karadağ (Nasiri, 1373: 127), Karaçadağ (Qumi, 1383: 473; Emimi, 1383: 158), Karacadağ (Rumlu, 1384: 907) şeklinde geçmektedir.

Karadağ adının geçtiği en eski belgelerden biri, Ali Han Karadağlı'nun oğlu Emr (Emrveled-i Halife Ali Han Karadağlı) adlı bir şahsın halifelik hükmüne ilişkin I. Şah İsmail tarafından h. 920/m. 1514-15 yılında verilen şeceredir (Mecid, 1370: 105-106).

I. Şah İsmail'in çağdaşı olan Âşık Kurbanî'nin şiirlerinde² kendisini "Karadağlı biri" olarak tanıtmaktadır (Muhammedpur, 2019: 45). Bu verilere göre Safevi döneminden önceki yazılı tarihî kaynaklarda Karadağ adı geçmese de bu kelimenin bu yörenin adı olarak kullanımının Safevi döneminden daha eskiye dayandığı söylenebilir. 1936'da Şah Rıza Pehlevî'nin emriyle Karadağ'ın adı Arasbârân olarak değiştirilmiştir ve resmî ve idari yazışmalarda bu kelime kullanılmaktadır. Ancak yerel halk hâlâ yaşadıkları yere "Karadağ" (قره داغ / قراداغ) demeye devam etmektedir.

Bilindiği üzere Türkçede "kara" kelimesi farklı anlamlar içermektedir. Renk anlamının yanı sıra "kara" kelimesi büyüklük, yükseklik ve başatlığı da ifade eder (Memiş, M. R. ve Kara, M. 800). Bölgenin bu şekilde adlandırılmasının nedeni ise Türkçedeki "kara" kelimesinin anlamı ile ilgili olarak bölgedeki yüksek dağlar, orman ve sık ağaçların oluşu ve ayrıca dağların siyah görünüşü ile ilişkilendirilebilir.

Karacadağ, eskiden beri *Dizmar*, *İşpiran*, *Rudkat-ı Şarkî*, *Aslanduz*, *Üzjümdül*, *Düdüange*, *Çahar Dange*, *Yaft*, *Dikle*, *Vergehan*, *Meşe Pare*, *Keyvan*, *Germaduz*, *Mincivan* (*Hezar Cum*), *Hasan Abad*, *Mevazi Han*, *Eher* ve *Keleyber* diye on sekiz yöreden oluşur (Babiverdi, 1341: 22). *Eher*, *Keleyber*, *Horand*, *Abış Ahmed*, *Hudaferin*, *Aslanduz*, *Verzigan* ve *Heris* bu bölgenin büyük ilçeleri sayılır. 14. yüzyılda Hamdullah Müstevfi Eher ve Keleyber'i Pişkin (Meşkin) "tümen"inin yedi şehri arasında saymıştır (Müstevfi, 1381: 83).

Karacadağ Bölgesinin Havası ve İklimi

Karacadağ bölgesindeki birçok yüksek ve alçak coğrafi alanlar pek çok iklimin oluşmasına neden olmuştur. Bu bölgede Akdeniz, Hazar ve Kafkas iklimlerinin birleşimine tanık olunur.

Karadağ, iklim ve bitki örtüsü bakımından üç ana bölgeye ayrılır: Orta Karadağ, Güney Karadağ ve Kuzey Karadağ. Orta Karadağ, Eher şehrinin kuzeyinde ve Şeyver

2 "Bir peri eşqiylə düşdüm çöllərə
Biyâbanlar gözən yaralı mənəm
Qaradağ elindən tək yola düşüb
Elindən yurdundan aralı mənəm
Anamın yolunda qollarım bağlı
Atamın əlindən sinəsi dağlı
Yerim xəbər alsan bil Qaradağlı
Dərdim həddən aşib dünyada gəldim"

Dağı'nın eteklerinde yer alır. Güney Karadağ ise Eher şehrinde kuzeye, Tebriz bozkırlarına kadar uzanan vadi alanını kapsar. Bu iki bölge, yarı kurak iklim özellikleri gösterir ve zengin tarım topraklarına sahip değildir. Öte yandan, Kuzey Karadağ, Aras Nehri vadisi ve Küçük Kafkas Dağları civarında, Karabağ'ın karşısında bulunur. Bu bölge, Keleyberçay Nehri'nin akışı ve daha fazla yağış alması nedeniyle nemli bir iklime sahiptir ve bu iklim koşulları, Arasbaran ormanlarının varlığını destekler (Askerpur vd., 2015: 102-106). Bölgenin nüfus dağılımında iklim faktörleri etkili olmuş, toprağın çiftçiliğe elverişli olmaması, kolay ulaşılabilir iletişim yollarının bulunmaması, kalıcı ve ulaşım elverişli nehirlerin bulunmaması, Orta Karadağ bölgesinde şehirlerin ve hatta büyük köylerin oluşmasını engellemiştir. Yeterli olanakların bulunmaması nedeniyle bu alan, yoğun yerleşik bir yaşam tarzı için daha az kullanılmış, çoğunlukla göçerevli yaşam tarzını benimseyenlerin ilgi odağı olmuştur. Antik kanıtların tanıklığına göre göçebeler, Demir Çağı'ndan bu yana bu coğrafi bölgeye geniş çapta girmişler ve bu coğrafyanın doğal armağanlarını profesyonel hayvancılık ve göçebe yaşamı için kullanmışlardır. Güney ve Orta Karadağ'dan farklı olarak Tebriz ve Muğan bozkırlarının kuzey kesimi büyük şehirlerin ve köylerin kurulmasına uygun bir alandır (Acurlu, 2016: 55).

Karadağlı Aşireti

Hüseyin bin Abdullah Şirvanî, Safevi Devleti'nin iktidara gelmesinin ardından İran'dan ayrılıp Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmiş bir Sünni ilahiyatçıdır. Şirvanî, "*Abkâmi'd-Diniyye fî Tekfir-i Kızılbaş*" adlı risalesinde, Şii mezhebini³, Safevi Hanedanı'nı ve Kızılbaşları eleştirmiştir. Eserde, özellikle Karcadağ, "Kacar" ve "Talış" oymakları ile "Karabağ ahali" en fanatik ve kötü Râfıziler olarak nitelendirilmiştir. Şirvanî, bu grupların Şah İsmail'i kendi tanrıları olarak gördüklerini, Şeyh Safi'nin türbesini ziyaret etmeyi, Mekke ve Haremeyn-ı Şerifeyn'i ziyaret etmeye tercih ettiklerini ve Şeyh Safi'yi ziyaret ederek günahlarının affedileceğine inandıklarını belirtmiştir (Caferiyan, 1379: 100-104).

Şirvanî'nin Safevi şeyhlerine olan önyargısı ve düşmanlığı göz önüne alındığında, onun açıklamalarını farklı bir şekilde okumak ve bu grupları Safevi Tarikatı'nın ve

3 Burada kullanılan Şia kavramı günümüzde içerdiği anlamıyla değil 16. Yüzyılın başlarında Sünni karşısında, bir çatı kavram olarak tasavvufi ve batını boyutuyla ele alınmıştır. Nitekim kastedilen Şah İsmail'den sonra Safevi coğrafyasında ortaya çıkan fıkhi Şia değil tasavvufi/Alevi Şia kastedilmektedir. Safevi Döneminde Tasavvuf çerçevesinde eskiden beri var olan Şia'nın şeriat ve fıkıhı Şiaya dönüşümü hakkında detaylı bilgi için bk. (Baharlu, 2021: 167-208).

devletinin en sadık ve fanatik müritleri olarak görmek mümkündür. İskender Bey Türkeman Münşi (1541-1633) de Karacadağ vilayetinden bir grup insanı Safevi Hanedanı'nın en eski müritleri ve muhipleri olarak tanıtmaktadır (Münşi, 1314: 622-753).

“Karadağlı” olarak bilinen aşiretlerin (ellerin) Karacadağ'daki ilk çıkış yeri ve ortaya çıktıkları zaman, kesin olarak bilinmemektedir. Azerbaycan, Selçuklular döneminden başlayarak 11. yüzyıldan itibaren Türkmenler için önemli bir merkez haline gelmiştir. Bu bölge, Horasan ve ötesinden Anadolu ve Suriye'ye gitmek isteyen grupların toplanma ve geçiş noktası olarak yayılmacılığın üssü olmuştur. Ayrıca, bu gruplar Hristiyan tebaalı yurtlarında cihat seferlerine katılmak amacıyla da bu bölgeyi kullanmışlardır.

Azerbaycan ve Aran bölgesindeki Türk hükümdarlarının birçoğu iktâ sahibi idi ve Türkmen yerleşiminin en önemli merkezleri arasında Erdebil, Hoy, Urmiye ve Nahçıvan bulunmaktaydı. (Boyle, 1390: 49; Sümer, 2011: 175).

Tapper'a göre Karacadağ Sufilerinin yaşam tarzı hakkında bilgiler yeterli değildir. Bu sebepten de Karacadağ Sufilerinin göçebe aşiretlerden mi yoksa köylü topluluklardan mı olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir (Tapper, 1384: 64).

Türk boyları, Güneybatı Asya'daki varlıkları sırasında, yerli halkla yapılan sayısız evliliklerin yanı sıra kendileri de her zaman farklı hükümdarlar tarafından baskı, göç ve başka kavimlerle birleştirme ve dağıtma politikasına maruz kalmışlardır. Bu nedenle de bölgenin bütün büyük boyları, heterojen kabile unsurlarının oluşmaktadır (Tapper, 1384: 79). Karadağlılar da bu gelişmelerin dışında değildi ve farklı boylardan oluşuyorlardı. Nitekim Dizmar'da yaşayan bazı Dulkadır grupları ve Hoca Nasir-i Tusî soyundan gelenler de Karadağlıların alt grubu olarak sayılmaktaydılar (Münşi, 1314: 753; Kumi, 1383: 906).

Ravzatu's-Safa'ya göre 977/m. 1569-70 yılında Karadağlılar, Karadağ bölgesinde yaşayan, nüfusu on bin hane olan ve Halife Ensar Karadağlı'nun başkanlığını yaptığı göçerevli bir oymaktı (Mirhand, 1270: 276). Bu kaynağa göre, Karadağ bölgesinin coğrafi konumu hayvancılık için elverişlidir. Ayrıca, bölgedeki halkın 24 Oğuz boyunun torunları olduğu büyük oranda kabul edilmektedir.

Türkmenlerin Azerbaycan'a ne zaman göç ettikleri, kökenleri ve demografik yapıları gibi konuların daha fazla araştırılması gerekir. Bu tür çalışmalar, bölgenin sosyo-kültürel ve tarihsel bağlamını daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Safeviler'in İlk Talipleri ve Destekçileri Olarak Karacadağ Süfileri

Safevi hanedanının müritleri arasında Karacadağ halkının varlığına dair eski yazılı rivayetlerden biri Fazlullah Bin Rûzbehân Honcî İsfahânî'nin eseri olan "*Tarih-i Âlem-ârâ-yı Emîni*" kitabında bulunmaktadır.

Sünni mezhepli olan İbn Ruzbehân'ın Safevi hareketinden, Cüneyt ve Haydar'ın faaliyetlerinden bahsederken kullandığı üslup ve sözler fanatik ve garazlıdır. Bununla birlikte onun kitabı, Cüneyt ve Haydar Safevi'nin yaşam dönemlerine ilişkin bazı ayrıntıları ele alan az sayıdaki birinci elden ve çağdaş kaynaklardan biridir.

Ona göre Şeyh Haydar; Erdebil'deki Safevi Tarikatı'nın irşad seccadesine oturduğu zaman, Rum, Talış ve Karacadağ (Siyahkûh) bölgelerinden birçok kişi onun etrafında toplandı. İnsanlar onu ilahi bir figür olarak gördükleri ve geleneksel ibadet görevlerinden kaçındıkları için onu kendi kibleleri ve tapacakları kişi olarak kabul ediyorlardı. Bu kişiler, kendi mürşitlerinin emirlerine sıkı sıkıya bağlıydılar ve onun liderliğinde Gaza-yı Ekber'e hazırlanıyorlardı. Şeyh Haydar, Hicri 882 (Miladi 1477), 892 (Miladi 1487) ve 893 (Miladi 1478) yıllarında Dağıstan, Çerkesler'in yurdu [Gürcistan] ve Şirvan'a üç askeri sefer düzenledi. İlk iki savaşı kazanmasına rağmen Şirvanşahlar ile olan son çatışmada öldürüldü.⁴ Bu süreçte, her aşamada Karacadağlılar, Talış ve Şamlu müritleri ile birlikte Şeyh Haydar'a eşlik ediyorlardı.

İbn Ruzbehân, Haydar'ın ordusunu şu şekilde betimler: "*Talış'ın mor cüppelî ve Siyahkûh'un [Karacadağ'ın] kara bahtlılarından sayısız kalabalık ona eşlik ediyor ve Şamlu'nun karanlık günlülerinden tabaresiz bir gürub yağma umuduyla yola koyulup onun azgınlık sancağının altında toplanmışlardı.*" (Fazl bin Ruzbehân, 2012: 259-274).

Safevi Tarikatı'nın ana merkezi olan Erdebil ile Karacadağ'ın ortak coğrafi havzada olması ayrıca Zahidiye ve Safeviye Tarikatları'nın faaliyetleri göz önünde

4 Baharlu'ya göre Şeyh Haydar Çerkezlerle karşı 1483 veya 1486, 1487 ve 1488 yıllarında toplam üç kere sefere çıkmıştır. Nihayet Şeyh Haydar 1488 yılında dönemin Akkoyunlu Sultanı olan Sultan Yakup'un Şirvan hâkimi Ferruh-yesâr'a Şeyh Haydar'ın kuvvetleri karşısında gönderdiği ordu karşısında yenik düşerek öldürülmüştür (2021: 106).

5 Safevi tarikatı takipçilerinin mor elbisesinden kinaye.

bulundurulduğunda, bu bölgenin Safevi Tarikatı ile tanışıklığı ve bağı Şeyh Haydar'dan öncesine dayanmaktadır. “*Safvetü's-Safa*” kitabında Azerbaycan, Şeyh Zahid ve dolayısıyla Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin dikkati odağında olan önemli bölgeler arasında gösterilmiştir. Şeyh Zahid'in halifeleri arasında bu bölgeye ait, Muğan'ın Dızlak köyünden olan Mevlâna Taceddin Dızlakî, Mevlâna Muvaffakuddin Abdullah Hatib-ı Eheri, Şems-i Muğanî, Hacı Muhammed Verzikanî gibi halifelerin isimlerine de rastlanır (Bezzaz, 1373: 225, 231, 234, 237). Safevi döneminden kalan halife şecereleri de halifelerin Keleyber ve Karadağ bölgelerinde uzun süreli varlığını işaret etmektedir (Mecd, 1370: 105-106; Rençber, 1378: 8).⁶

Karacadağ, tasavvuf alanında köklü bir geçmişe sahiptir ve Safevi Tarikatı'nın ortaya çıkışından birkaç yüzyıl önce tasavvuf ve irfan ile tanınmaktaydı. Bu bölgenin en eski şehirlerinden biri olan Eher, Rükneddin Sücâsî'nin müritlerinden biri ve önemli bir mutasavvıf olan Şeyh Şehabeddin Mahmud Eheri'nin (ö. h. 665/m. 1266) varlığı nedeniyle tasavvuf ehli tarafından ilgi görmekteydi.⁷ Onun öğrencileri arasında, Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin hocası ve mürşidi olan Şeyh Zahid-i Geylanî'nin piri Cemaleddin Tebrizî de bulunmaktaydı (Emini, 1383: 428).

Şeyh Safiyüddin Erdebili, Şeyh Eheri'nin hırkadârı ve müridi olarak iki aracı vasıtasıyla bağ kurmuştur. Şeyh Zahid, Geylanî'ye intisap etmeden önce, sırları keşfetmek amacıyla Eheri'nin türbesi yakınında itikafa çekilmiştir. Bu yakınlık, Eheri'nin müritleri ve öğrencilerinin Safevi Tarikatı'na katılımında önemli bir rol oynamıştır. Diğer Safevi şeyhleri ve padişahları da tasavvuf erbabı gibi Şeyh Eheri'nin türbesine büyük bir ilgi göstermiş ve bu kutsal yeri ziyaret etmişlerdir. Örneğin, I. Şah Abbas hükümdarlığının on dokuzuncu ve yirmi birinci yıllarında türbeyi ziyaret etmiştir, Türbeye birçok vakıf bağışlamış ve buraya bir cami, avlu ve aşevi inşa edilmesi talimatını vermiştir (Tebrizi, 1388: 249; Münşi, 1314: 649).

Ebulkasım Nebatî ise bir dörtlükte söz konusu bölgenin kutsiyetini şu şekilde kaleme almıştır:

*Ne güzeldir Karacadağ toprağı, cennet gibi bir yerdir
Meleklerin öpüş yeri ve huri gözünün iniş yeridir.*

6 Resim 1.

7 Resim 2

*Bütün o azametiyle arş, onun toprağına öpücükler gönderir
Çünkü burası Şeyh Şehabeddin'in türbesidir (Ebulkâsım Nebatî).⁸*

Karacadağ Sufileri ve Şah İsmail'e Destek ve Yardımları

Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra, müridleri bağlılıklarını oğlu Sultan Ali'ye sunmuşlar ancak çok geçmeden Sultan Ali de Rüstem Mirza Akkoyunlu ordusuyla karşı karşıya gelmiş ve öldürülmüştür (h. 899 / m. 1493). Onun ölümü, Safevi takipçilerinin dağılmasına neden olmamış ve bu sefer, Haydar'ın o dönemdeki iddialara göre yedi yaşından daha küçük olan diğer oğlu İsmail'e bağlılıklarını ilan etmişlerdir. İsmail'in "Ehl-i İhtisas" olarak bilinen sadık yoldaşları, onun canını korumak için onu Geylan'a, Lahican valisi Karkiya Mirza Ali'nin sarayına götürmüşlerdir. Bu sufiler, İsmail'i küçüklüğüne rağmen mürşid-i kâmil olarak kabul etmiş ve ona itaati vacip bilmişlerdir. Onun korunması için tüm güçlerini seferber etmişlerdir (Münşi, 1384: 18-19).

Bilindiği üzere İsmail altı buçuk yıl boyunca Geylan'da ikamet etmiştir. Bu süre zarfında müridleri Osmanlı, Şam, Diyarbekir, Karacadağ ve Eher gibi farklı bölgelerden ona gelerek ona sunmuş oldukları adaklar ve hediyelerle destek olmuşlardır. Ancak kendi canlarını korumak amacıyla ve tedbir amaçlı Lahican'ı hızla terk etmişlerdir (Şamlu, 1371: 33; İspanakçı, 1379: 40).

8 "Nabatî" mahlasıyla bilinen ve "Mecnun Şah" ile "Han Çoban" olarak ünlü olan Seyyid Ebu'l-Kasım (H. 1191-1262) Karacadağ'ın önde gelen simalarındandır. Dizmar'ın Üştübin köyünde doğmuştur. Ondan geriye Farsça ve Türkçe dillerinde beş bin beytin üzerinde şiir kalmıştır. O, Hz. Ali diyen ve Hz. Ali'yi arayan bir şairdi ve Mevla Ali'nin methiyesi ve tasvirinde diğer şairlerden ve Ehl-i Beyt meddahlardan öne çıkmıştır. Bazıları onu Nimatullahî tarikatının takipçilerinden, bazıları ise Ehl-i Hak önderlerinden biri olarak tanırlar. Şiirlerinde Ehl-i Hak inanç sistemine uygun sıkça atıfta bulunulması, Nabatî'nin Nimatullahî tarikatından ziyade Ehl-i Hak olduğu izlenimi vermektedir. Ancak ne var ki Nebatî açık bir şekilde Nimatullahî tarikatı veya Ehl-i Hakk'a mensup olduğunu itiraftan kaçınmamıştır ve bunu net bir şekilde dile getirmemiştir.

ای خوشا خاک قراداغ که خلد آیین است
بوسه گاه ملک و مهبط حورالعین است
عرش با آن عظمت بوسه زند بر خاکش
زان که آرامگه شیخ شهابالدین است (Ebulkâsım Nebatî)

9 Dönemin birincil kaynaklarında Şah İsmail'in bu yedi vefadar yoldaşı için "ümerâ-yi sufîye" yani sufi büyükleri ve "mutemetler" unvanları da kullanılmıştır. Bk. (Baharlu, 2021: 115).

Karacadağ Sufilerinin Lahican'daki varlığının önemi, kaynaklar ve raporlar aracılığıyla ortaya konulmaktadır. İsmail Mirza'nın can güvenliğinin tehlikeye girmesi endişesiyle düşmanlarından, özellikle Rüstem Mirza Akkoyunlu tarafından, yaşam alanının gizli tutulması gerekliliği belirgin hale gelmiştir. Bu süreçte, sadece Şeyh Haydar'ın sadık müritlerinden birkaç kişi saklanma yerini bilmekteydi. Rüstem Mirza, Şeyh Haydar'ın çocuklarının Lahican'da olduğuna dair bilgiler edindiğinde, Karkiya Mirza Ali'nin kapısına elçiler göndermiş ancak Mirza Ali tedbir ve hileyle bu sırrın açığa çıkmasını engellemeyi başarmıştır. Bu sayede İsmail Mirza, Lahican'da yaklaşık yedi yıl kalarak hayatını tehdit eden tehlikelerden korunmuş ve sağ salim kurtulmuştur. Bu dönemde Karacadağ sufileri ve şeyhleri, Safevi ailesi ve Ehl-i İhtisas tarafından güvenilir bir makama sahip olmuşlar ve İsmail'in çıkışı ile iktidara ulaşması için sadakatle zemin hazırlamışlardır. Bu hazırlık ve destek, Safevi hanedanının kurucusunun hareketinin başlangıcında belirgin bir şekilde gözlemlenmiştir (Münşi, 1314: 274; Günâbâdî, 1387: 53).

Akkoyunlu devleti, h. 905 / m. 1499'a gelindiğinde taht kavgaları nedeniyle parçalanarak iki kola ayrılmış, İsmail Safevi, bu fırsatı değerlendirerek sadık yoldaşlarının desteğiyle Lahican'dan çıkma kararı almıştır. Bunun üzerine, Ehl-i İhtisas'ın yanı sıra Hüseyin Beg Lala Şamlu, Hâdim Beg Halife, Rüstem Beg Karamanlu, Bayram Beg Karamanlu, İlyas Beg Aygüt Oğlu Hınıslu¹⁰, Kara Piri Beg Kacar ve Abdal Beg Dulkadir eşliğinde Lahican'dan ayrıldı (Cenabendi, [t.y.]: 121; Emîni, 1383: 89). Şah İsmail, gerekli zemini hazırlamak ve kuvvet toplamak amacıyla Erdebil, Erçüvan (Geylan yörelerinden), Talış, Halhal, Karacadağ ve Göğce Dengiz¹¹ gibi farklı bölgelere doğru yola çıkmıştır.

10 İlyas Beg Aygüt Oğlu Hınıslu, Şah İsmail'in sadık dostlarından biri ve Ehl-i İhtisas mensuplarından sayılırdı. Şah İsmail'e önemli ve dikkate değer hizmetlerde bulunmuş, Menteş Kalesi'nin fethi, Bakü Kalesi'nin ele geçirilmesi, Azerbaycan valisinin mağlup edilmesi ve o bölgeye hâkim olma gibi başarılar elde etmiştir. Sonunda, İlyas Beg h. 909/m. 1503-tarihinde, isyan eden Mazenderan valisi Emir Hüseyin Kıya Rüstendar ile karşı karşıya geldiği çatışmada hayatını kaybetmiştir (Cenabendi, [t.y.]: 237 ve 163; Rumlu, 1384: 959). Hınıslu oymağının kökeni ve soyu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır; bazıları bu kabileyi Kürt kökenli olarak kabul etmektedir ancak kabile içindeki beylerin arasında kullanılan Türkçe isimlerin, özellikle Aygüt ve Karagüne gibi isimlerin varlığı, bu kabileden Türk kültürünün epey etkili bir şekilde nüfuz ettiğini göstermektedir (Sümer, 1373: 87). İlginç olan, Eher ilçesinin Verzikan bölgesinde Hınıslu adında bir köyün bulunmasıdır ki bu köyün ahalisi yerlilere göre Türk olup Türkçe konuşmaktadırlar.

11 Göğce Tengiz (Mavi göl): Ermenistan'da bulunan tatlı su gölü.

Şah İsmail'in yönetimi sırasındaki olaylarını 1514 yılına kadar kaleme alan, "Fütûhât-ı Şâhî" eserinin sahibi Emîni, Lahican'dan çıkışın başında Şah İsmail'in ordusunun altı üstü üç yüz kişi olduğunu belirtmektedir. Ardından, Şeyh Haydar'ın geleneğine uygun olarak halifeler ve elçiler müşşid-i kâmillerinin çıkış haberini duyurmak için farklı bölgelere yola çıkmışlardır. Bu çağrı üzerine müritlerin dört bir yanından İsmail'in ordusuna katılmalarıyla birlikte sayı bin beş yüze ulaşmıştır. Bu rapora göre Karacadağlılar, Talışlar ve Dulkadırların bir kısmıyla birlikte Şah İsmail'e katılan ilk gruplardan biri olmuşlar ve hizmet ve can verme yolunu, ilahi kudret ve nasip ile takip etmişlerdir (Emîni, 1383: 89-95). Ardından İsmail Çukur Sa'd (Erivan), Sarukaya ve diğer bölgelere yönelmiştir. Bu süreçte çeşitli gruplar onun ordusuna katılmış ve sonunda İskender, şanlı hakan Erzincan'a indiğinde, orada müridlerin ve sûfîlerin oymaklarından Ustaclu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Dulkadır, Afşar, Kacar, Varsak ve Karacadağ sûfîlerinden yedi bin kişi, aralarında Muhammed Beg evlatlarından ve çevresindekilerden iki yüz kişiyle Abidin Beg Şamlu ise üç yüz kişiyle cihan sığınacağının huzuruna toplanmışlardır (Rumlu, 1384: 985). Dolayısıyla, Karacadağ sûfîleri, tarihi Erzincan toplanışından önce ve bazı Kızılbaş kabilelerinden önce, Safevî hanedanının kurucusuna bağlılıklarını ifade etmişlerdir.

Şah İsmail ve Haleflerinin Karacadağ Sûfîlerine İlgisi ve Teveccühü

I. Şah İsmail, Safevî Devletini kurar kurmaz Karacadağ sûfîlerinin hizmetleri ve bağlılık geçmişine binaen onlara muafiyetler¹² ve suyurgallar¹³ bağışlayarak onurlandırmıştır. Bu hizmet geçmişi dolayısıyla "Lahicanlı kadim sûfî" olarak da bilinen bu sûfîler, Safevî tarikatındaki diğer sûfîlere göre üstünlük ve ayrıcalık kazanmışlardır (Müşî, 1314: 622). Güvenilir kaynaklara göre Safevî Devleti'nin ilk günlerinden itibaren Karacadağlılar'dan bazıları devlet makamlarına atanmıştır (Emîni, 1383: 95) ve Kızılbaş ileri gelenleri ile eşit bir mevkiye sahip olmuşlardır (Tapper, 1384: 81).

Karacadağ sûfîleri (Karadağlılar), yedi Kızılbaş boyu gibi müşşitlerinin yolunda farklı savaş alanlarında kılıç kuşanıp canlarını feda etmişlerdir. Bu fedakârlıkların özellikle I. Şah Tahmasb'ın (hükümet: H. 930-984) hükümdarlığı döneminde vuku

12 Maâfiyyât: Vergiden muaf ekili topraklar ve mülkler

13 Suyuürgâlât: Tuyul; padişahın geçimlerini sağlamak amacıyla hak sahibi kişilere bağışladığı topraklardır; gelirleri ise maaş veya ödenek yerine kişilere tahsis edilir. (Dehuda: <https://124.im/vAJFRr>, 07.10.2024)

bulan örnekleri kaynaklarda kaydedilmiştir. Halife Ensar Karadağlı, Şah Tahmasb'ın hükümdarlığı döneminde Karadağ Emirliği görevini üstlenmiştir (Tetevi, (t.y.): 963; Mirhond, 1270: 276).

Şah'ın güvenini kazanmış olduğundan, ona Kahkaha Kalesi'nin¹⁴ komutanlığı (*kahtvâliği*)¹⁵ verilmiştir. Kahkaha Kalesi, devlet için birkaç açıdan önemliydi. Bir yandan Şah Tahmasb'ın asi oğlu Prens İsmail Mirza gibi önemli siyasi mahkumların hapsedildiği bir yer olarak; diğer yandan ise devletin hazinelerinin saklandığı korunaklı bir sığınak olarak işlev görüyordu. Şah Tahmasb, kaleyi Halife Ensar ve Karadağlı aşiretine emanet ederek oranın güvenliğinden emin olmuştur (Mirhond, 1370: 286).

Karadağ Emiri olmasının yanı sıra bir süre Şirvan'ın yönetimini de elinde bulunduran Halife Ensar'ın dışında (İsfahani, 1372: 630); Karadağlı Şahverdi Han Halife (Mirhond, 1270: 372), Karadağlı Halife İlyas, Burhaneddin Halife (Münşi, 1314: 372, 762), Mahmud Sultan'ın oğlu Bayındır Sultan Halife ve ayrıca Şirvan valisi olarak Karadağlı Baba Halife'nin isimleri, Karadağ'ın hükümdarları ve emirleri arasında geçmektedir (Kumi, 1383: 684). Safevi hükümetinde görev sahibi olan diğer Karadağlı bireyler arasında Ferruhzad Beg Karadağlı Eşik Ağası Baş (Münşi, 1314: 92), Şah Tahmasb döneminde “büyûtât ve hânât nâzırı” olan Maksud Beg Karadağlı (Şamlu, 1375: 135), I. Şah Abbas döneminde Haydar Beg Yüzbaşı (Nevayi, 1357: 310) gibi isimler bulunmaktadır.

Karacadağlılar, devlet makamlarının yanı sıra Safevi askerleri olarak da özel bir yere sahipti ve Safevi ordusunun ana çekirdeği sayılan “kûrçu” güçlerinden biri olarak kabul edilirdi. Örneğin, Halife Ensar'ın oğlu Söhrab Han, Şah Tahmasb'ın güvenilir komutanlarından biriydi. Korçılar, cesur ve en büyük Kızılbaş aşiretinin üyeleri; bu nedenle Şah, fedakârlıkları, cesaretleri ve yiğitlikleri nedeniyle onları sarayların korunması ve kişisel görevlerin yerine getirilmesi için seçmişti. Korçılar'ın başkanı, “Kûrçubaşı” olarak adlandırılıyordu ve genellikle Şah bu pozisyonu Kızılbaş oymağından ileri gelen gözde birine veriyordu. Yıllık maaşı ise 1500 tümen civarında değişkenlik gösteriyordu (Sharden, 1373: 1899).

14 İran'da Erdebil'e bağlı bugünkü Mişkinşehr ilçesinde bulunan bir kale.

15 Sultan ve vali tarafından şehirlerin surları ve kaleleri korumak için atanan kişiye verilen isim (Baharlu, 2021: 31).

Karacadağ'ın Ozanları ve Zâkirleri

Tarihî belgeler ve vesikalara dayanarak âşık müziğinin İslam öncesi dönemde Türk kökenli halklar arasında yaygın olduğu görülmektedir. Safevi döneminden sonra “âşık” terimi tamamen “ozan” kelimesinin yerini almıştır. Âşık hem söyleyen hem de çalan bir derviş veya türkücü anlamına gelir. Safevi döneminde âşık şüirinin öncüsü, Karacadağ aşiretinden Aşık Kurbanî adında bir sufi şahsiyettir. Araştırmacılar, Kurbanî'nin şüirleri üzerine yaptıkları incelemelerle onun Şah İsmail ve Kızılbaşlar ile ilişkisini ve âşık sanatındaki edebî ve sanatsal değişimlerdeki rolünü kanıtlamışlardır. Her ne kadar âşıkların şüir yazma biçimi eski zamanlara ait olsa da Kurbanî, Azerbaycan'da âşık şüirinin ilk temsilcisidir (Muhammedpur, 1399: 40). Kurbanî'nin şüirlerinde, Safevi Tarikatı'na ve Şah İsmail Hatayî'ye olan derin aşkı ve sevgisi açıkça hissedilmektedir. Kurbanî, Karacadağ sufi halkı arasında Şah İsmail'e olan sevgi ve sadakatin bir temsilcisi ve sembolü olarak görülebilir. Besteci kimliğiyle de öne çıkan Kurbanî, Şah İsmail Hatayî'ye olan bağlılığını yedi ayrı melodi ile ifade etmiştir. Bu eserler; “*Şah Hatayî*”, “*Şahsevenî*”, “*Şah Sarayî*”, “*Baş Divanı*”, “*Haydarî*”, “*İbrahimî*” ve “*Sultanî*” adlarını taşır ve her biri Şah İsmail'e ithaf edilmiştir. Bu melodiler, Şah İsmail'e olan sevginin yanı sıra Kurbanî'nin sanatsal yeteneğinin ve duygusal ifadesinin de bir göstergesi olarak kabul edilir (Resmi ve Resmi, 1401: 48). Bir söylentiye göre o, ilk günlerden itibaren Şah İsmail'in yanında bulunur “*Şah Hatayî Şah Hatayî*” adlı ünlü şüiri bu duruma atıfta bulunur. Âşık Kurbanî diğer boydaşları gibi Şah İsmail'i mürşidi ve lideri olarak görür:

Mən haq aşığıyam haq yola mâ'il
Kitabım Quran'dır olmuşam qâ'il
Murâdım, mürşidim ey Şah İsmâ'il
Derdimin əlindən fəryada gəldim (Muhammed-pûr, 2021: 42).

Şah İsmail'e çeşitli savaşlarda eşlik eden Kurbanî, Çaldıran Savaşı'nda (H. 920 / M. 1514) esir düşer ve Kars'a gönderilir. Esareti yaklaşık on bir yıl sürer ancak bu süre zarfında Şah İsmail'e olan bağlılığını asla bırakmaz ve onu şu şekilde tasvir eder:

Şah İsmâ'il Şahdağ'ın silsilədə başıdır
Bərbər şəbrində olan Qala Babək'imîn¹⁶ yaşıdır
Dənizlərin dərinində Qurbanî'nin daşdır
Axtarban dəryalarda gəzərəm dür-dâna mən (Muhammed-pûr, 2021: 42).

16 Babek Kalesi Karadağ'da Keleyber şehrinde bulunmaktadır.

Günümüzde de Karacadağ, hâlâ âşıklık müziği tarzının öncüsü olarak öne çıkmakta ve Âşık Abdülali, Âşık Abbâsî, Âşık Resul Kurbanî, Hüseyin Civan, Cengiz Mehdişpur ve Mahbub Halilî gibi ünlü âşıklara ev sahipliği yapmaktadır.

Safevi Tarikatı'nın Halifeleri Olarak Karacadağ Sufileri

Karacadağ yöneticileri için "halife" unvanının kullanılması, bu sufilerin Safevi hükümetinde ve Safevi Tarikatı'nda önemli bir konuma sahip olduklarını gösterir. Bu unvan, Safevi döneminin ortalarına kadar sadece resmî törenlerde ve devlet teşrifatında kullanılan bir unvan olmanın ötesinde, taşıyan kişilere belirli sorumluluklar yüklemektedir. Bu halifeler, mürşid-i kâmil ve Safevi şeyhlerine karşı görevler üstlenmişler ve bu görevlerde herhangi bir ihlal olduğunda bununla yüzleşmek durumunda kalmışlardır.

Safevi Tarikatı'nda halifelik makamı, Şeyh Safî dönemine kadar uzanır. Şeyh Safî, öncülü Şeyh Zahid'in yolunu izleyerek geniş ve düzenli bir halife ve mürit ağı kurmuştur. Bu ağ, coğrafi olarak Seyhun ve Ceyhun Nehirleri'nden Hazar Denizi'ne, Kafkasya'dan Mısır'a kadar geniş bir alanda faaliyet göstermiştir. Bu yapılanma, Safevi Tarikatı'nın sosyal ve dini etkisinin sadece İran içinde değil, geniş bir coğrafyada hissedilmesini sağlamıştır. Bu durum, Safevi Tarikatı'nın hem dini hem de siyasi bir güç olarak ortaya çıkışının ve etkisinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Roemer, 1388: 8-10). Diğer Safevi şeyhleri ve padişahları da atalarına dayanarak halife göndermeyi gelenek haline getirmişlerdir. Halifeler, Safevi şeyhlerinin dinî inançlarını yayma konusunda, hem tarikat döneminde (Şeyh Safî'den Şeyh Cüneyd'e kadar) hem de tarikatın siyasi bir boyut kazandığı aşamada (Şeyh Cüneyd'den I. Şah İsmail'e kadar) etkili ve inkâr edilemez bir rol oynamışlardır. Safevi Devleti'nin kuruluşunun erken dönemlerinde hiçbir fakih yer almamıştır. "Aslında bu devlet, tasavvuf dairesinde mürşid-i kâmil ile müridleri arasında var olan özel bir siyasi teori ve 'halifelik' diye anılması gereken bir sistem üzerinden iktidara gelmiştir." (Caferiyan, 1389: 187). Halifelerin Safevi Tarikatı'nın çeşitli dönemlerindeki gönderim amacı değişiklik göstermiştir; bunlar, sadece propagandanın yanı sıra şeyhlere mali kaynakların toplanması ve gönderilmesinde de rol oynamışlardır (Sümer, 1371: 59).

Safevi hükümetinin sağlamlanmasıyla birlikte, şeri hükümler ve dinî farzların yerine getirilmesi, özellikle de "emrî'l-ma'rûf ve nehyani'l-münker" hükmü halifenin görevleri arasında yer almıştır. İşte bu faaliyetlerin sonundadır ki Şeyh Safî döneminde

Safevi Tarikatı, Anadolu, Azerbaycan, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap'ta, büyük talip kitlelerini kendine toplamayı başarmıştır (Baharlu, 2021: 99).

I. Şah İsmail tahta çıktıktan sonra, hükûmet işlerinin yoğunluğu nedeniyle, sufi meseleleriyle ilgilenme görevini “halifetü'l- hulefâ” makamına devretmiştir. Bu kişi, Kamil Murşit” (şah) adına “Tevhidhâne-i Mübârake”de oturur ve halifeleri/müridleri yönlendirip irşat yapardı. Sonuçta, şah halifeleri atardı ancak halifetü'l-hulefâdan onay ve “ta'lika” almak, onların şeceresinin düzenlenmesi için gerekli bir şarttı (Semiya, 1368: 18). Şecere/şecerât, Safevi döneminin bürokratik belgelerinden biri olup, halifelerin onayını sağlamak amacıyla düzenlenmiş ve bu belgeye göre belirli bir bölgedeki sufi müridlerin denetimi ve irşadı halifeye devredilmekteydi (Semiya, 1368: 18; Ka'immakami, 1350: 90-91). Şecerelelerin çıkarılmasının yalnızca Safevi Devletine has olması din ve devletin birleşimi ile şahın “Mürşid-i Kâmil” konumundaki yerinin yanı sıra sufilere bu devletin kuruluşu ve devamındaki rolüyle ilgilidir. Halife makamı, ömürlük bir makam olup babadan oğula veya yakın akrabalar arasında devam ettirilirdi (Rençber, 1370: 5).

Safavi Devleti'nde halifelerin birçoğu eyalet valiliği, askerlik, elçilik, mihmandarlık ve kale muhafızlığı gibi askerî ve idari görevlere atanmıştır (Rençber, 1378: 6). Ancak yine de tarikata dair görevlerini yerine getirmeleri beklenirdi ve bu yükümlülüklerinden sapmaları durumunda “Mürşid-i Kâmil” ve “Halifetü'l-Hulefa” tarafından cezalandırılırlardı. Bu konuda bilinen en ciddi ve sert müdahalelerden biri, Karacadağ valisi Halife Ensar'ın oğlu Şahverdi Han'a karşı yapılmıştır. Safevilerin Osmanlı ile yaptığı savaşlar sırasında Şahverdi Han Osmanlı'ya meyil göstermiş ve Karacadağlı birçok sufiyi de zorla veya isteyerek bu doğrultuda hareket ettirmişti; bu kişiler, “on iki dilimli Safevi tacını çıkarıp Rum mücevvesesi (içi pamuk dolu külah)” giymişlerdi (h. 1001/m. 1592). Aynı yıl Şah Abbas, Şahverdi Han'a karşı harekete geçilmesini emretmiştir. Ancak olayın üzerinden yirmi yılı aşkın bir süre geçtikten sonra, h. 1024/m.1615 yılında bilinmeyen nedenlerle Şah, Karacadağ valisi olan ve itikatlı bir kişi olarak bilinen Maksud Sultan ile Halifetü'l-Hulefa görevini sürdüren Muhammed kulu Halife Rumlu'ya, olayın yeniden araştırılması emrini vermiştir. Sonuç olarak, “kara yüzlülük edip de o dönemde yüzlerini Mürşid-i Kamil'den çevirmiş olan cemmatın çoğu, cezalarını bulup öteki dünyaya gitmişlerdi; sağ kalan halife ve sufilere bazıları da bu nedenle öldürülüp cezalarını buldular. Asıl amaç, artık bu tabakanın sufilik dairesinin dışında tutulması ve sufilere nâ-sufiden (sahte sofilere) ayırt edilebilmesi idi.” (Münşi, 1314: 623; Kazvini, 1383: 186).

Şahverdi Han'ın cüretkâr davranışları, Safevi şahlarının Karacadağ halifeleri ve suflerine güvenini kaybetmesine sebep olmamış; aksine, Safevi Hanedanı süresince bu aileye ilgi devam etmiş ve Karacadağ'ın yönetimi onların elinde kalmıştır. h. 1015/m.1606 yılında I. Şah Abbas ve maiyeti, birkaç gün Karacadağ bölgesinde konaklayarak dinlenme fırsatı bulmuştur. Bu günlerde, Nesiriye Tusiye¹⁷ oymağı ile akrabalık bağı bulunan Dizmari Musa Bey'in soyundan gelenler ile Karacadağ halifelerinden ve bölgenin o dönemki yöneticisi olan İlyas Halife¹⁸, Şah ve beraberindekilere en iyi şekilde ev sahipliği yapmış ve Şah'ın özel ilgisine mazhar olmuşlardır (Münşi, 1314: 533-534).

İskender Münşi, Karacadağlı İlyas Halife'yi "bu hanedana [Safevi hanedanına] samimiyetle bağlı suflerden ve müritlik ve ihlas ehli kimselerin halka başısı" olarak tanımlamaktadır. Halife İlyas, hayatı boyunca Şah Abbas ve Safevi ailesine hizmet etti ve nihayet h. 1017/m. 1608'de Han Abdal Mükri tarafından öldürülmüştür (Münşi: 573- 579). Ne ilginçtir ki sadece Safevi dönemi boyunca değil, Afşar ve Zend hanedanları döneminde de çoğunlukla Karacadağ halifelerinin soyundan gelenler bu bölgenin yönetimini ellerinde bulundurmışlardır.

Halihazırda Karacadağ Sufileri

Günümüzde Karadağ yöresinde Alevi tasavvuf geleneğine bağlı kalan tek topluluk, Keleyber bölgesindeki köylerde yaşayan Şamlu oymağıdır. Bu toplulukların halefleri, en azından Safevî hanedanının kuruluşundan bu yana, eski Karadağ sûfleriyle aynı coğrafyada yaşamış, onlar gibi Şah İsmail ve onun atalarına bağlı kalmış ve Safevî Devleti'nin kurulması ve güçlenmesi için çabalamış ve kılıç çalmış bir topluluktur.¹⁹Şu anda İran'ın Kum, Kazvin, Tebriz, Esterabad, Save, İsfereyin,

17 h. 597/m. 1200-h.672/m.1273 yılları arasında yaşamış olan 13. yüzyıl Şii filozof ve kelamcısı Hâce Nasîrüddin Tûsî'nin soyundan gelenler ve ona bağlı olanlar; Moğol hükümdarı Hülagü Han döneminde 400 binden fazla kitabın bulunduğu Meraga Kütüphanesi ve Meraga Rasathanesi'nin kurucusu olarak tanınır.

18 Zaman zaman isim benzerliği nedeniyle Halife İlyas Karadağlı, aslında Rumlu boyundan olan ve h. 906/m. 1500 yılında Şah İsmail'e katılan Karaça İlyas Bayburdlı ile karıştırılmaktadır. Karaça İlyas ve daha sonra oğlu Kara Han Sultan, Şah İsmail ve Şah Tahmasb tarafından bir süre İran-Osmanlı sınırında yer alan Şoragöl, Çuhur Sa'd ve Elşeger bölgelerine vali olarak atanmış ve Ağrı Dağı yaylalarında ikamet etmişlerdir. Bayburtlular, İran ve Osmanlı sınırında artan çatışmalar nedeniyle h. 984/m.1576-h.985/m.1577 yıllarında İran sınırlarına göç etmiş ve Eher ile Karadağ'a yerleşmişlerdir (Bayburdi, 1341: 245).

19 Karacadağ'da, muhtemelen Safevi döneminde yaşamış olan dede ve halifelerin mezarlarının

Nişabur, Herat, Horasan, Hemedan, Kaşan ve Ahvaz gibi pek çok şehrinde Şamlu aşiretinin torunları yaşamaktadır. Ancak, Karadağ'ın Şamlu aşireti birkaç nedenle özel bir önem taşımaktadır; çünkü bu topluluk, çeşitli sosyal, siyasi ve ekonomik değişimlere rağmen hâlâ Karadağ ve Muğan Ovası'nda, yani Safevî Devleti'nin kuruluşundan sonraki ilk yurtlarında ikamet etmektedirler. Ayrıca, "Şamlu" adını korumakla birlikte Ehl-i Hak Alevi tasavvuf yoluna bağlı kalan sayılı oymaklardan biri sayılmaktadır.

Şamlu Boylarının Karacadağ'a Göçü

Selçuklu döneminden itibaren Farsça kaynaklarda Halep ile Antep Kışlak ve Sivas ile Gerun Gemruk arasında yaylak eden Türkmen kabilelerine "Etrak-ı Şam" veya "Şam Türkmenleri", Türk kaynaklarında ise bu gruba "Şamlu" denilmiştir (Sümer, 1371: 411-412). Safevî Devleti'nin en önemli dayanak noktalarından biri olarak kabul edilen Şamlu boyu, başlangıçta Beydili, İnallu (sonrasında İnanlı) ve Hemedanlı (Harbendelü) obalarından oluşmaktaydı. Zamanla Avcı (Balabanlu), Biçerlü, Arabgürlü ve Kerametlü gibi diğer obalar da bu boya dahil olmuştur (Sümer, 1369: 426). Şamlu eli (boyu) da Anadolu ve Küçük Asya'ya göç eden bazı Türkmen oymakları gibi zamanla yeniden İran sınırlarına dönmüştür. Genel olarak, Şamlu boyunun İran'a göç sürecini üç aşamada sınıflandırmak mümkündür: Birincisi, Şeyh Safiyüddin Erdebili (h. 650-735 / m. 1334-1252) döneminden Şeyh Cüneyd (h. 831-864 / m. 1428-1460) dönemine kadar bu aşamada ziyaretçi ve müritler kisvesi altında Şeyh Safi ve onun haleflerini ziyaret etme şevkiyle dağılık ve küçük gruplar halinde İran'a girmişlerdir. Tarihçilerin Erdebil'deki Rumlular mahallesinin varlığına atıfta bulunması, Safavi ailesinin müridlerinin burada bulunmasının ve komşuluğunun bir işareti olabilir (Bezzaz, 1373: 126; Rumlu, 1384: 94).

İkinci göç aşaması, Şeyh Cüneyd'in liderliği ile Şah İsmail'in Lahican'dan çıkışı (h. 905 / m. 1501) arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. Şeyh Cüneyd döneminde, Safevi tarikatı hükûmet iddiası ve kafırlara karşı gaza iddiası olan siyasi bir harekete dönüşmüştür. Bu aşamada Cüneyd ve Haydar Safevi'nin (h. 893-863 / m. 1488-1459) çabalarıyla Anadolu'daki çeşitli Türkmen boyları Safevi tarikatına katılmıştır. Şamlu kabilesi, Cüneyd'in Şirvanşahlar ile yaptığı savaşta (h. 864 / m. 1459) ve Şeyh

bulunduğu birkaç imamzade vardır. Bu mekanlar, Safevi Devleti'nin düşüşünden sonra "ocak" veya "imamzade" adını almışlardır. Bunlara örnek olarak Duzal Köyü'ndeki Duzal Kulesi, Verzikan'daki Allah Allah Kubbesi, Gülder Köyü'ndeki imamzade ve ocak, Keleybr'in Özlü Şamlu'sundaki imamzade ve benzerleri sayılabilir (Resim 3-4).

Haydar'ın Dağıstan, Çerkes diyarı ve Şirvan'a yönelik üç seferinde Safevi şeyhlerinin ana güçlerinden birini oluşturmuştur ve Haydar'ın, oğlu Sultan Ali ve İsmail'in yanında öldürülmesinden sonra onlara hizmet etmişlerdir. Bu aşamada muhtemelen Şamlu kabilesinin büyük bir kısmı Anadolu'da yaşamaktaydı, gerektiğinde ve savaş sırasında halifelerin çağrısıyla Safevi şeyhlerine katılmaktaydılar. Bir grup da Azerbaycan'da, özellikle Erdebil ve çevresinde, özel olarak da Tarum'da ikamet ediyordu (Rumlu, 1384: 602 ve 901 ve 935).

Üçüncü ve en ünlü göç dalgasında, Şamlu kabilesi, diğer altı Kızılbaş kabilesiyle (Afşar, Kacar, Tekeli, Dulkadir, Rumlu ve Ustaclu) birlikte Şah İsmail'in Lahican'dan ayrılmasının ardından İran'a girdiler. Safevi Devleti'nin kurulmasının ardından, Safevi padişahlarının şartlarına ve isteklerine göre Şamlu kabilesi Azerbaycan'da ve İran'ın birçok başka bölgesinde yerleşim alanları bulmuştur.

Günümüzde Şamlu Oymağı'nın Yerleşim Alanlarının Coğrafi Dağılımı

Karacadağ'da mevcut olan ve Şamlular'ın yaşadığı köyler Meşepare, Hudaferin, Germadüz bölgelerinde vaki olup birkaçı da Keleyber ilçesinde yer almaktadır. Keleyber'de yer alan köyler Keleyber Beldesinde Sarı Dere, Alavik, Gülde köyleri; Germadüz Beldesinde, Kızılyol, Kışlak Şamlu köyleri; Meşepare Beldesinde, Tazekand, Çarık, Şırnak, Kardçin, Kâmran, Kûr, Germenab, Napüşte, Mahmudabad, Mekidi, Aşağı Hece, Keş Kışla ve son olarak Hudaferin Beldesinde, Sakasay, Saferlü, Mescidlü, Aşıklı, Şeyhhüseynlü, Seten, Karakoç, Baydı, Dayan, Kızılyol, Dedeli, Karatiken, Ahmedlü, Gendüman, Heyran ve Alevi köylerinden ibarettir.²⁰

Geçmişte Aras Nehri'nin ötesindeki Karabağ bölgesinde de Şamlu yerleşimleri olan köyler vardır. Bunlar arasında Zengilan bölgesinde Sobu, Şamlı, Top, Hızır köyleri; Cebrayıl bölgesinde ise Horovlu, Kârhulu, Safarşa, Nüzgâr, Çapand, Şaybeyi (Şeybey) ve Kuycak köyleri bulunmaktadır. Bu köylerin sakinleri Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki savaş nedeniyle Bakü'ye göç etmek zorunda kalmış ve bu şehirde yerleşmişlerdir ancak hâlâ İran'daki akrabalarıyla iletişim halindedirler.

Aras Nehri'nin güney yakasında bulunan köylerin sınırları, kuzeyde Aras Nehri'nin kıyılarından başlayıp güneyde Eher-Keleyber asfalt yolu hattına, batıda Karacadağ (Verzikan ve Eher) dağlarına ve doğuda Keleyber-Humarlu yolu ile Muğan Ovası'na kadar uzanmaktadır. Bu coğrafi sınırlar, bölgedeki yerleşim alanlarının geniş

20 Harita 1

bir çerçeveye sahip olduğunu göstermektedir.²¹ Belirtmek gerekir ki Culfa'ya bağlı Aşağı ve Yukarı Şamkulu köyleri, Tebriz-Eher yolu üzerindeki Şamlu köyü, Abış Ahmed bölgesine bağlı Büyük ve Küçük Şamlu Köyleri de "Şamlu" adını taşımakta olup bu köylerin sakinlerinin büyük ihtimalle Keleyber'deki Şamlularla ortak köklere sahip olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, günümüzde inanış açısından yalnızca Keleyber'in Şamlu Kışlağı köyünde birkaç hane Alevi inanç sistemine bağlı olup yol ve erkani sürdürmektedir.

Keleyber'in Şamlu Aşireti ve Safevi Tarikatına Bağlılık

Karacadağ'ın Şamlu aşireti dört ana kola ayrılmaktadır: Niyazlu, Hanlanlu, Himmetlü ve Milanlu. Tarihî kaynaklara göre bu aşiret, Şah İsmail döneminden Kaçar Devleti'nin ortalarına kadar yaylacılık ve hayvancılıkla uğraşarak bölgede göçebe olarak yaşamıştır ve Muhammed hanlu kolundan olan yerel hanların yönetimi altında Mincevan, Keyvan ve Meşepare bölgelerinde yaylak yapmışlardır (Şahhüseyni, 1384: 103).

Bu aşiretler, Kaçar Devleti'nin ortalarından itibaren güvenlik ve ekonomik nedenlerle yerleşik hayata geçmek zorunda kalmışlardır. Bu kalıcı yerleşim kararının temel nedenleri Aras Nehri kıyılarında uzun süren Kacar-Rus savaşları nedeniyle güvenlik sorunu yaşanması; Gülistan ve Türkmençay anlaşmalarıyla Ermenistan, Kuzey Azerbaycan ve Gürcistan'ın kaybedilmesinin ardından Aras'ın bu tarafında sakin olan Ermeni nüfusunun Rus İmparatorluğu'na göç etmesi ve yayla köylerinin boşalması, Şeyh Safi Ocağı ve tekkesinin siyasi ve dinî etkisinin azalması ve Afşar ile Kaçar gibi diğer Kızılbaş güçlerin savaş sahalarına katılma zorunluluğunun ortadan kalkması olmuştur. Bu durum, aşiretin daha güvenli bölgelere yerleşmesine ve yerleşik hayata geçmesine yol açmıştır. Karacadağ'ın Şamluları, dağlık, ulaşımı zor ve düşük nüfuslu köylerde bu şartlarda yaşamayı tercih etmişlerdir.

Karacadağ Şamlu Aşiretinin Safevi Tarikatına Bağlılığında Seyyidlerin (Dedelerin) Rolü

Tarihî süreç içerisinde Safevi Devleti'nin gelişimiyle birlikte, Safevi tarikatına olan bağlılık, resmi Şiilik lehine giderek azalmaya başlamıştır. Buna rağmen, Karacadağ'da yaşayan Şamlu aşireti, h. 1300/M. 1882-83 yılına kadar hala Safevi Tarikatı'nın usullerine bağlı olarak yaşamakta ve kendilerini Şah İsmail'in müridleri

21 Harita 1

olarak görülmekteydiler (Musapur, 1384: 79). Politik ve sosyal koşulların değişmesi ve pek çok sufi ve Kızılbaşın Safevi tarikatını bırakıp resmi Şiiliği benimsemelerine rağmen Karacadağ'daki Şamlu aşiretinin Safevi tarikatına olan bu bağlılığının nedeni sorusu, karşımıza çıkmaktadır. Görünüşe göre, bu devam eden bağlılığın temelinde, göçerevli yaşam bulunmaktadır. Şehir merkezlerinden uzak bir yaşam süren bu grup, şehir halkına kıyasla medreselerden uzak, devletin uygulamalarından daha bağımsız, daha özgür hareket edebilmekte, atalarından miras kalan inançları daha az değişime uğramaktaydı. Bu durum, onların atalarının inanç ve ritüellerine daha güçlü bir bağlılık göstermelerine olanak sağlamış ve Safevi tarikatına olan köklü bağlılıklarının korunmasında etkili olmuştur.

Bu bağlamda yapılan saha çalışmaları, söz konusu topluluğun Safevi tarikatına olan bağlılığının, Şamlu aşiretinde sürekli olarak mevcut olan seyyidlerin/dedelerin varlığı ile bir ilişki içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kişilerin varlığı ve bu rollerin pratikteki sürdürülebilirliği, ritüellerin icrası, yol ve erkanın devam ettirilmesi, mürşit-talip ilişkilerinin canlı bir biçimde yaşanması ve bu durumun sonucu olarak topluluğun mensup oldukları inanca olan bağlılıklarının devam etmesini sağlamaktadır. Güldür Köyü'nde bulunan ve "Güldür Seyyidler" olarak bilinen bu seyyidler/dedeler, aşiretin reisliği ile birlikte manevi liderlik ve mürşitlik rolünü de üstlenmişlerdir.²² Halen de devam etmekte olan bu görev ise Safevi döneminden itibaren başlamıştır. Söz konusu seyyidler, Seyyid Kâmrâl'in oğlu Seyyid Fedayi'nin soyundan geldikleri bilinmektedir. Seyyid Fedayi, Şah İsmail döneminde yaşamış ve Şah'ın büyük takdirini kazanmıştır. Bu durumu teyit eden, halen de söz konusu ocağın seyyidler/dedeleri tarafından muhafaza edilen ve kutsal emanet niteliği taşıyan bir vesika bulunmaktadır.²³

Belge, Şah İsmail'in h. 921/m. 1515 tarihli bir fermanıdır. Bu fermanla, Şah İsmail bütün "memalik-ı mahrusa"da yani Safevi Devleti sınırları içerisinde tüm devlet büyükleri ve inanç otoritelere, Seyyid Fedayi'ye karşı her daim hürmet gösterilmesi ve taleplerinin karşılanmasında ihmalkârlık edilmemesi emrini vermektedir. Bu belgenin içeriği birkaç açıdan önemlidir. Belgenin üslubu, Şah İsmail'in Seyyid Fedayi ve onun babası hakkında saygı ve sevgiyi beraberinde getiren bir bilgiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Şah İsmail, Seyyid Fedayi'yi "İyilerin özü, erdemlilerin en seçkini, Seyyid Kâmrâl'in büyük evladı Seyyid Fedayi Bey, yüce değerli bir seyyid, asil bir nesil ve temiz bir kişiliğe sahip, fakir ama gönlü huzurlu, güzel ahlaklı, samimi

22 Resim 5-8

23 Resim 9

ve üstün bir zat.” olarak tanımlamaktadır.²⁴ Görüldüğü üzere belgede söz konusu Güldür Ocağı, seyitlerinin tasavvufi makam ve seyitliklerinin Şah İsmail tarafından mevcut olan bir siyadename ile teyit edilmiştir. Konu ile ilgili dikkat çeken bir diğer husus da bu ocağın Karacadağ bölgesi taifeleri arasında “Şah İsmail Ocağı” olarak bilinmesidir ki bu durum da Güldür Ocağı’nın Safevi Devleti’nin kurucu olan Şah İsmail ile bağlantılarını ortaya koymakta önemli bir veri teşkil etmesidir.

Ehl-i Haklar’ın kutsal kitaplarından olan Serencâm’da geçtiği üzere Safevi hakimiyetinin son dönemlerinde, hakikat ışığının bu hanedanda sır olmaya başlaması ile birlikte İran Alevilerinin hidayet emaneti Güney Azerbaycan’ın Heştrud ilçesine bağlı Kasım Gülü- Ateş Beg Köyü’nde zuhur eden Ateş Beg’de ortaya çıkarak Ateşbeygî Hanedanı’na emanet edilmiştir. Bunun sonucunda İran Alevilerinden büyük bir kitle bu hanedan ve ocak büyüklerine ikrar vermişlerdi. Devamında ise Afşar hükümeti (1736-1796) döneminde bu hanedanın merkezi, hanedan büyüklerinin göçü ile birlikte Kirmanşah eyaletinde bulunan Gerebân köyüne aktarılmıştır.²⁵

Yaklaşık h. 300/ m. 1882 yılında, Ateşbeygîler’in Gerehban bölgesindeki mesnetişini/ postnişini olan Şah Ağa Mirza’nın tam yetkili temsilcisi Seyyid Muhammed Hasan Ağa Hüseyinî Tebrizi (nam-ı diğer Şah Hasan), Karadağ ve Karabağ bölgelerinde Şamlu aşiretine katılarak Ateşbeygî Ehl-i Haklar’ı tanıtmıştır. Bu gelişme, Şamlu aşiretinde tarikata olan bağlılık açısından önemli değişikliklere sebep olmuştur. Bu kapsamda, Güldür Köyü’nde bulunan Şamlu aşiretinin lideri ve manevi önderi olan Seyyid Baba Tahir Ağa, Seyyid Muhammed Hasan Ağa Hüseyinî’den gördüğü kerametler neticesinde ona derin bir bağlılık göstermiştir. Onun ardından, çocukları, ailesi, aşiretin tüm üyeleri ve çevre köy sakinleri de Seyyid Baba Tahir Ağa’yı bu konuda takip etmiştir (Musapur, 1388: 79-80). Bölgedeki Güldür seyidlerinin/dedelerinin ve ileri gelenlerinin ifadelerine göre bu seyidler, Kaçar hakimiyeti döneminin başlarına kadar Aras Nehri kıyısında ve Muğan Ovası’nda, Hudâferin bölgesindeki “Baydı” köyünde, Kâmran (Kâmral) Ocağı olarak bilinen yerde ikamet etmişlerdir; daha sonra Güldür Köyü’ne göç etmişlerdir. Şamlu aşireti, Seyyid Muhammed Hasan Ağa Tebrizî ile tanışmadan önce, Kızılbaş Alevi yol ve erkanına göre yaşamlarını sürdürmekte ve Safavi Tarikatı’nın adabını yerine getirmekteydiler.

24 Söz konusu belge, bu makalenin yazarının incelemesine sunulmuş ancak belge sahiplerinin isteği ve bu isteğe duyulan saygıdan dolayı belgenin tam metni yayımlanamamaktadır.

25 Resim 10

Bu doğrultuda Şamlu Alevilerinin inanç ve ritüellerine bakılınca söz konusu ocak, diğer Ehl-i Hak hanedanlarına göre Anadolu'daki Kızılbaş Aleviler ile daha çok benzerlik göstermektedir. Örneğin, Şamlular her yıl "Abdal Hüseyin" adlı kutsal bir şahsiyet için bir "cem" töreni düzenlemektedir. Bu tür bir törene Ehl-i Hak'ın diğer kollarında rastlanmamaktadır. Büyüklerin ifadelerine göre bu tören, Ehl-i Hak'a yönelmeden önce de yapılmakta olup Seyyid Muhammed Hasan Ağa'nın izniyle sonrasında da her yıl aynı şekilde düzenlenmeye devam etmiştir. Araştırmalara göre zikredilen Hüseyin Abdal, Şah İsmail'in yakın yoldaşlarından ve yedi Ehl-i İhtisas veya mutemim kişiler arasında yer alan ve Şamlu aşiretinden olan şahıstır. Bu sebepten Karacadağ'daki Şamlu aşireti, söz konusu Hüseyin Abdal'ın inançtaki yüceliği hasebiyle her yıl sonbaharın ortalarında bir cem düzenlerler. Buna benzer olarak Karacadağ Şamlu Ocağında Şah Hatayi'nin makamı da bir başkadır. Öyle ki Karacadağ'da düzenlenen tüm cem törenlerinde Şah Hatayi'nin kelimeleri/deyişleri önemli bir yere sahiptir. Bu durum da Şamlular'ın Şah İsmail'e olan bağlılıklarının ve bu aşiretin Safavi Tarikatı'na olan sadakatinin bir diğer göstergesidir.

Sonuç

Safevi döneminin tarihsel kaynaklarında ilk kez Karacadağ halkının Şeyh Haydar'ın yoldaşları arasında yer aldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Ancak Şeyh Zahid Geylanı'nın halifelerinin ve Safevi halifelerinin kalıntılarının varlığı, Karacadağ halkının bu aileye olan bağlılığının Haydar'dan çok daha önceye dayandığını göstermektedir.

Karacadağ sufileri, yirmi dört Oğuz boylarından müteşekkil bir topluluk olup Selçuklular döneminde bu bölgeye yerleşmişlerdir. Tarihî metinlerdeki sınırlı ve dağınık bilgilere dayanarak Karacadağ'daki (Karadağlı ili) sufi toplulukların Anadolu'daki Türkmen oymakları ile birlikte her zaman Şeyh Haydar ve oğullarının yanında yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu gruplar, Şah İsmail'in Lahican'daki gizlenme yerini bilen nadir kişiler arasında olup ona hediyeler ve yardımlar sunarak destek sağlıyorlardı. Şah İsmail'in dönüşünü ilan etmesinden önce bile, bazı Türkmen kabilelerinden önce harekete geçerek ona katılıp bağlılıklarını göstermişlerdir. Bu durum, Karacadağ halkının Safevi Tarikatı'na, Şah İsmail'e ve onun haleflerine olan desteğinin, Kızılbaş oymaklarının sağladığı hizmetlerle karşılaştırılabilir olduğunu gösterir. Ancak Karacadağ halkının rolü genellikle göz ardı edilmiş ya da gölgede bırakılmıştır. Bunun sebebi, Anadolu Türkmenlerinin yaşadığı coğrafi genişlik ve nüfusla kıyaslandığında, Karacadağ halkının nüfusunun az ve yaşam alanlarının coğrafi olarak daha küçük

olması olarak değerlendirilebilir. Tarihsel anlatımlara göre araştırmacıların görüşlerinin aksine Karacadağ Sufileri'nin Safevi hükümdarları tarafından önemli bir şekilde desteklendiği ve güvenilir bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Diğer önemli bir husus ise Karacadağ halkının Safevi Tarikatına olan bağlılığıdır; zira bu bölgenin yöneticileri hem hükümet görevlerini yürütmüş hem de tarikatın halifeliğini üstlenmişlerdir.

Bu yazıda ele alınan ve Şah İsmail'in Karacadağ bölgesindeki müritlerinden olan en önemli grup Keleyber bölgesindeki köylerde mesken tutan Şamlu aşiretidir. Şamlular, siyasi, sosyal ve kültürel değişimlere ve resmi Şii inancı ile tarikat arasında gerçekleşen ve birçok sufinin fikhî Şiiliğe yönelmesine zemin hazırlayan koşullara rağmen Kacar döneminin ortalarına kadar Safevi Tarikatına (kendi tabirleriyle "tayfa"ya) bağlı kalmışlardır. Ardından, Seyyid Muhammed Hasan Ağa Tabrizî aracılığıyla Ehl-i Hak ve Safaviyye Tarikatı'nın ortak temellerini gözlemledikten sonra Ateşbegi Hanedanına biat etmiş ancak atalarına ait tarikatı anma ve yaşatma geleneğini sürdürmüşlerdir. Şu anda Karacadağ bölgesinde Şamlular, tarikat ve tasavvufa bağlı tek aşirettir. Bunun nedeni, zorlu coğrafi koşullar ve yerleşim alanlarının ulaşılmaz olmasının yanı sıra bölgedeki seyitlerin köklü varlığıdır. Eşzamanlı olarak bu aşiretin başkanlığını da manevi önderliğini de üstlenen bu seyitlerin/dedelerin (Gülde Seyitleri) çabaları sayesinde hem Şamlu isminin korunması hem de tarikat ve tasavvuf yoluna bağlılık günümüze kadar büyük ölçüde devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- AJEND, Yakub (1380). *Tarih-i İran: Debvre-i Safeviyân*. Tahran: Cami.
- ASKERPUR, Vahid; Tirenazilalezarî, Areş ve Acırlu, Behram (1395). „Derâmedi ber Kavm-ı bastanşinasî-i Kûçrevân-ı Karadağ-ı Merkezi-i Azerbaycan“. *Perjubûşhab-yı İnsanşinasî-i İran*. 1. 110-118.
- AZİZZADE, Mir Nebi (1386). *Dest-i Muğan*. Tahran: Müesses-e Mutalaat-ı Tarih-i Muasır-ı İran.
- BAHARLU, İlgar (2021). *Şab'ın Babçesinde Şab İsmail Öncesi ve Sonrası Kızılbaşlık*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- BAYBURDÎ, Hüseyin (1341). *Tarih-i Arasbaran*. Tahran: Kitabhane-i İbn Sina.
- BEGDİLİ, Gulamhüseyin (1371). *Tarih-i Begdili-Şamlu*. Tahran: İntişarat-ı Fethi.
- HUR ŞAH BİN KUBAT (1379). *Tarih-i İlçi-i Nizâm Şab*. Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefahir-i Ferhengî.
- BOYLE, John Andrew (2012). *Taribi İran: Ez Ameden-ı Selçukiyân ta Forûpaşi-yi Devlet-i İlbanan*. (Çev. H. Enüşe). Tahran: Emir Kebir.
- CAFERİYAN, Resul (1379). *Safeviyye der-Arsa-i Din Ferheng ve Siyaset*. Kum: Pejuhuşkede-i Havza ve Danişgâh.
- CENABENDİ, Mirza Beg bin Hasan (2000). *Ravzatü's-Safeviyye*. (Ed. Gulamrıza Tababtabayı Mecd) Tahran: Bünyâd-ı Afşar.
- CHARDİN, Jean (1373). *Sefername-i Chardin*. (Çev. İkbâl Yağmayı). Tahran: Tus.
- CÜVEYNİ, Alâ'eddin Atâ Melik bin Bahâeddin Muhammed bin Muhammed (1385). *Tarih-i Cibângüşâ-yı Cüveynî*. (Ed. Muhammed Kazvini ve Seyyid Şahrûh Museviyân) Tahran: İntişarat-ı Dâstan.
- DABİRSİYAKİ, Muhammed (Ed.) (1332). *Tazkiretü'l-Mülûk*. Tahran: Kitabfuruşi-i Tahuri.
- EFŞAR-I SİSTANİ, İrac (1369). *Nigâhî be Azerbaycan-I Şarki (Doğu Azerbaycan'a Bir Bakış)*. Tahran: Râyzen.
- EFŞAR, İrac (1380). *Defter-i Tarih-i Mecma-ı Esnad ve Menabi-i Taribi*. Ed. İrac Efşar, Tahran: Bünyad-ı Mevkufat-ı Dr. Mahmud Efşar.
- EL-ŞEYBÎ, Kamil Mustafa (1387). *Teşayyu' ve Tasavvuf*. (Çev. Ali Rıza Zekavetî Karağözlü). Tahran: İntişarat-ı Emir Kabir.
- EMİNÎ, İbrahim bin Mir Celaeddin (1383). *Fütubat-ı Şabî*. (Ed. Muhammed Rıza Nasîrî) Tahran: Encümen-i Âsâr u Mefahir-i Ferhengî.
- ESRAR-I Tabrizî ve Muhammed Kazım bin Muhammed (1388). *Manzarü'l-Enliya (der-Mezârât-I Tebriz ve Hûme)*. (Haz. Muhaddis Haşim) Tahran: Meclis-ı Şura-yı İslamî, Kitabhane Muze ve Merkez-I Esnad.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1386). *Mevleviyye Pes ez-Mevlana*. (Çev. Tefvîk Sübhani). Tahran: Neşr-i İlm.
- HAFIZZADE, Muhammed (1387). *Arasbaran: der-Güzer-i Hamas eve Tarih*. Tebriz: Mehdi Azadi.
- HÜSEYİNZADE-İ SURCANI, Sâlim (1393). „Şecere-i Hilafet der-Asr-ı Safevi ve Muarrif-i DüSened der-În Mevrid“. *Perjubûşname-i Mutalaat-ı Esnadî ve Arşivî*. 2. 40-58.

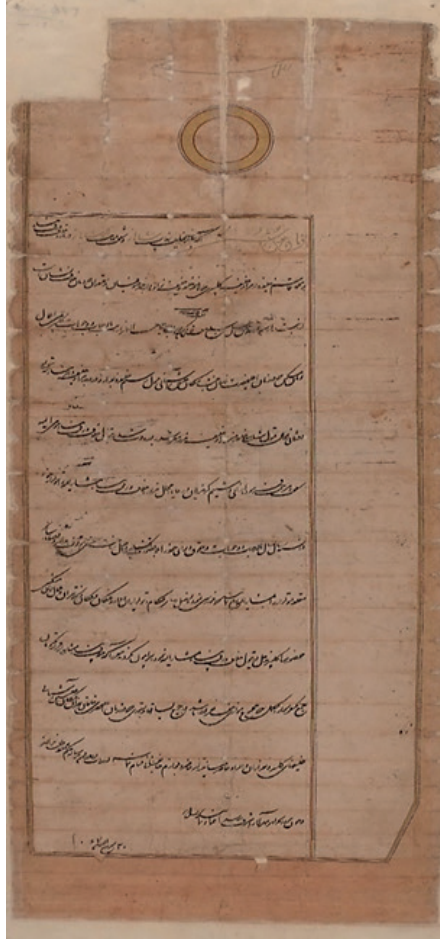
- HÜSEYNİ, Seccad (1396). „Seyr-i Tatavvur-ı Vaje-i Qızılbaş „, *Mutallat-ı Tarih-i İslam*. 32. 73-102.
- İSKENDER, Müneshî (1314). *Tarih-i Âlemârâ-yı Abbâsî*. Tahran: Dârü't-Tibaa-i Ağa Seyyid Murtaza.
- İSTARHÎ, İbrahim bin Muhammed (1373). *Mesâlik ve Memâlik*. (Çev. Muhammed bin Es'ad bin AbdillâhTüsteri). (Ed. İrac Efşar). Tahran: Bünyad-ı Mevkufat-ı Dr. Mahmud Efşar.
- İSPENAKÇI PAŞAZADE, Muhammed Arif bin Muhammed Şerif (1379). *İnkılabu'l-İslam Beyne'l-Havâss ve'l-Avâm*. Kum: Delil.
- KÂİMMAKAMÎ, Cihangir (1350). *Mjukkaddeme-i berŞinabt-ı Esnad-ı Tarihî*. Tahran: Silsile İntişarat-ı Encümen-i Âsâr-ı Millî.
- KASİMİGÜNABADÎ, Muhammed Kasım (2009). *Şah İsmail-nâme*. (Ed. Cafer Şüca Keyhanî). Tahran: Ferhengistan-ı Zeban ve Edeb-i Farsî.
- KEŞAVARZ, Muhammed; Muhammed Mehdi Muradi Halac ve Şehram Yusufifer (1396). “Berresî-i Te'sirat-ı Avâmil-i Siyasi der-Tagyirat-ı Serzeminî-i İl-i Şahseven der-Devre-i Kacar “(K. 1280 / M. 1803 – K. 1303 / M. 1887). *Pejubişname-i Taribha-yi Mahallî-i İran*. 1: 185-208.
- KURBANNEJAT, Perisa (1384). „Tasavvuf-ı İslamî der-Azerbaycan tâ Agaz-ı Karn-i Heftüm“. *Tarih ve Temeddün-i*. 1: 63-92.
- KUTGAN, Muhammed Yar bin Arab (1385). *Musabharü'l-Bilâd: Tarib-i Şeybaniyân*. Tahran: Merkez-i Pejuhîşî-i Miras-ı Mektub.
- LAKHARD vd. (1388). *Tarih-i İran (Devre-i Safeviyân)*. (Çev.Yakub Ajend). Tahran: Neşr-i Gülşen.
- MEMİŞ, Muhammed Raşit ve Kara, Mehmet (2018). „Kara' Kelimesinin Dede Korkut Oğuznameleri'ndeki Kullanımı Üzerine“. *Anemon Sosyal Bilimler Dergisi*. 6. 799-807.
- MEZAVÎ, Mişel (1363). *Pejdayiş-i Devlet-i Safevi*. (Çev. Yakup Ajend). Tahran: Güstere.
- MİNORSKÎ, Vladimir Fyodoroviç (1386). *Yaddaşthayî der-Mevrid-i Tayfe-i Ehl-i Hak*. (Çev. Siyavuş Teymuri). [yay. ve yer belirsiz].
- MÎRHOND, Muhammed bin Havend Şah (H. 1270). *Ravzatü's-Safâ*, [yay. ve yer. belirsiz].
- MİRZA SEMÎ-A, Muhammed İsmail (1368). *Tezkiretü'l-Mülûk*. (Ed. Muhammed Debirsiyaki) *Sazman-ı İdarî-i Hükkmet-i Safevi, bata'likat-ı Üstad Minorskiber Tezkiretü'l-Mülûk*. (Çev. Mesud Recebniya). Tahran: Emir Kebir.
- MUHAMMEDPUR, Dilavar (1399). *Aşık Kurbanî Bidarcem-i Aşık*. Tahran: Müessese-i Ferhengî Hünerî ve İntişarat-ı Beynülmilelî-i El-Hüdâ.
- MÜNŞİ-İ KUMÎ, Ahmed bin Hüseyin (1383). *Hülasatü'l-Tavarib*. (Ed. İhsan İşrakî). Tahran: Danışgâh-ı Tahran Müessese-i İntişarat ve Çap.
- MUSAPUR, Seyyid Murad (1388). *Nuri der-Tarikât: Zindeginame-i Mir Muhammed Hasan Hüseyini ma'aruf be-Şah Hasan*. Tahran: Tekdiraht.
- MÜSTEVFÎ Hamdullah ve bin Ebibekr Hamdullah (1381). *Tarih-i Güzide*. Tahran: Emir Kabir.
- NASİRÎ, Muhammed İbrahim bin Zeynü'l-Abidin (1373). *Düstur-ı Şehriyârân (Salba-yı 1105 tâ 1110 Hicri Kameri Padîşâbî-i Şah Sultan Hüseyin Safevi)*. (Ed. Muhammed Nadir Nasirî Mukaddem). Tahran: Bünyad-ı Mevkufat-ı Dr. MahmudEfşar.
- NEVAYÎ, Abdülhüseyin (1357). *Şah Abbas*. Tahran: Bünyad-ı Ferheng-i İran.
- RENCBER, Muhammed Ali (2000). “Mansıb-ı Halifetü'l-Hulafa der Devre-yi Safevi”. *Neşriye-yi Gencine-yi Esnad*. 4-15.
- RESMÎ, Âtike ve Resmî, Sekine (1401). „Dastan-ı Aşık Kurbanî ve Peri (Perizad) der-Revayetha-yı İnan u Türkiye“. *Dümbname-i Ferheng ü Edebiyyat-ı Amme*. 48. 51-70.

- REŞİDDETİN, Fazlullah (1374). *Cem'üt-Tevârib*. (Tahkik Dr. Bahman Kerimi). Tahran: İntişarat-ı İkbâl.
- RUMLU, Hasan (1384). *Absenü't-Tevârib*. (Ed. Abdülhüseyin Nevayi). Tahran: Esatir.
- ŞAHHÜSYİN, Ali Rıza (1384). *Derâmedîber Şinabt-ı İl-i Karadağ*. Tebriz: Neşr-i Ahter ve İdare-i Küll-i Umur-ı Aşayir-i Azerbaycan-ı Şarki.
- ŞAMLU, Velikuli bin Davudkuli (1375). *Kıssasü'l-Hakani*. (Ed. Hasan Sadat Nâsırî). Tahran: Vezaret-i Ferheng ü İrşad-ı İslami, Sazman-ı Çap u İntişarat.
- SÜMER, Faruk (1371). *Nakş-ı Türkan-ı Anatoli der-Teşkil ü Tevsia-ı Devlet-i Safevi*. (Çev. İhsan İshraki ve Muhammed Takiİmamî). Tahran: Neşr-i Güstere.
- SÜMER, Faruk (1390). *Tarih-i Guzâhâ (Türkmenâ)*. (Çev. Dr. Vahab Veli). Tahran: Pejuhişgah-ı Ulum-ı İnsani ve Mutalaat-ı Ferhengî.
- TAPPER, Richard (1384). *Tarih-i Siyasi-İctima'i-i Şahsevenba-yı Muğan*. (Çev. Hasan Esedi). Tahran: Ahterân.
- TETEVİ, Ahmad bin Nasrullah (yıl belirsiz). *Tarih-i Elfi*. [yay. ve yer. belirsiz].
- VALEH-İ İSFİHANİ, Muhammed Yusuf (1372). *Huld-ı Berin (İran der-Râzgâr-ı Safevîyân)*. (Ed. Haşim Muhaddis). Tahran: Bünyad-ı Mevkufat-ı Dr. Mahmud Efşar.
- ZERRİNKUB, Abdülhüseyin (1384). *Râzgârân*. Tahran: İntişârat-ı Sühan.

EKLER

Harita 1. Günümüzde Karacadağ Bölgesi'nin Sınırları (Şahhüseyini, 1384: 23).

Resim 1. Kasım Keleyberi'nin (halifelik hükmü), Karacadağ'dan kalma 4 halifelik hükmünden bir örnek.

Resim 2. Şeyh Şihabeddin Eherî'nin Türbesi (Eher), <https://124.im/2BXw> (20.11. 2024).

Resim 3. Duzal Kulesi (Duzal Köyü, Araz Nehri / Siyehrud), <https://124.im/JwI5qF> (20.11. 2024).

Resim 4. Verzikan İlçesi, Allah Allah Kubbesi, <https://l24.im/IqkGh> (20.11.2024).

Resim 5. Gülder Köyü (Şahsî Arşivden).

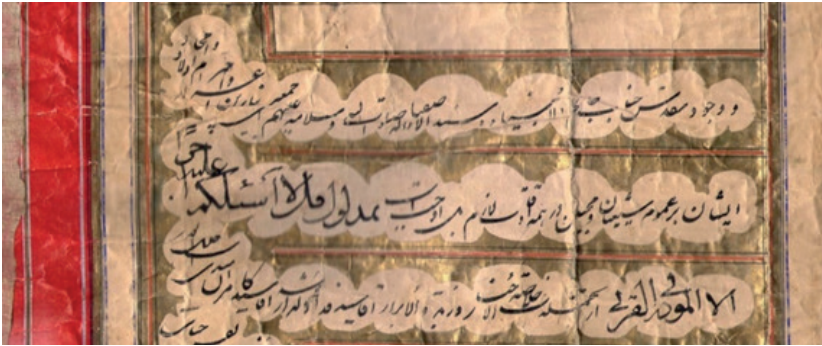
Resim 6. Gülder Köyü, Gülder Hüseyinî Seyyidlerî'nin Mezarı (Şahsî Arşivden).

Resim 7. Gülder Seyyidlerî'nin Mezarı, İç Mekânı (Şahsî Arşivden).

Resim 8. Gülder Seyyidleri'nin Mezarı, İç Mekânı (Şahsî Arşivden).

Resim 9. Gülder Köyü'nün seyidlerine/dedelerine ait olan Şah İsmail'in fermanından bir bölüm.

Resim 10. Gerebân'da buluna Ateşbeygî Ocağı Cemhanesi (Şahsî Arşivden).